

İÇİ BOŞALTILMIŞ BİR KAVRAM: İŞBÖLÜMÜ^{1,2}

Miraç Savaş TURHAN³

"Dinbilimde 'ilk günah' neyse, yönetim için işbölümü de odur!"
Kurthan Fişek

Özet

Bu çalışmada, alanda sahip olduğu öneme karşın cari *yönetim bilim(ler)i* müfredatlarında tarihsel ve sosyal bağlamından kopartılıp içi boşaltılmak suretiyle sıradanlaştırıldığı ve önemsizleştirildiğini düşündüğümüz işbölümü kavramı *yönetim-işbölümü ilişkisi* ile insanların *neden yönetilmeye razı oldukları* sorusu üzerine temellendirilerek tartışılmıştır. Bu suretle, insanlık tarihi açısından kavramın taşıdığı önem üzerinden yürütülen bir irdelemeden sonra, eserlerinde işbölümü kavramını inceleme konusu eden düşünürlerin kuramsallaştırma çabalarına yoğunlaşmıştır. Alanın müstakilen oluşmasında sahip olduğu tarihsel öneme ve sağladığı düşünsel altyapıya rağmen yönetim bilim(ler)inin cari müfredatlarında gözlemlenen kavrama ilişkin yoksunluğun şaşırtıcılığı bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Anahtar kelimeler: işbölümü, yönetim, yönetim yaklaşımları

A Trivialized Concept: Division of Labour

Abstract

In this study, the concept of division of labour, which seems as trivialized through historical and social decontextualizing in current management curriculums, is discussed by focusing on management-division of labour relation and the question of why people are consent to be managed. Thereby, after a discussion on the significance of the concept in regards to the history of humanity, conceptualizing attempts of prominent thinkers who made the concept of division of labour as a subject of their studies are reviewed thoroughly. Despite its historical significance and the intellectual base that laid the foundations of the field, the deprivation of division of labour concept in current management curriculums is unfolded.

Key words: division of labour, management, management approaches

1. Giriş

Yönetim isimli kitabı bir klasik olarak anılan ve 2012 yılında aramızdan ayrılan Prof. Dr. Kurthan Fişek, bu kitabının "Yönetimin Özü: İşbölümü, Otorite ve Hiyerarşi" başlıklı ikinci bölümünün elli üçüncü sayfasındaki başlıkta şu tespiti lafı dolaştırmadan

¹ Bu makale, 2010-2011 akademik yılı güz döneminde, Ankara Üniversitesi SBF Yönetim Bilimleri Doktora Programında yürütülen "Kamu Yönetimi Disiplini Sorunları" dersi kapsamında yazar tarafından hazırlanan ve "işbölümü" kavramını inceleme konusu eden çalışmanın gözden geçirilmiş ve yeniden hazırlanmış halidir.

² "İşbölümü" kavramının yazılışı Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü de dahil olmak üzere pek çok kaynakta "iş bölümü" olarak (ayrı biçimde) gösterilmektedir. Buna karşın, bu çalışmada Kurthan Fişek'in (1979) de benimsediği üslup takip edilmiş ve kavramın "işbölümü" biçiminde yazılması tercih edilmiştir.

³ Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü. E-mail: sturhan@cu.edu.tr

ortaya koymuştur: "Din biliminde 'ilk günah' neyse, yönetim için işbölümü de odur" (Fişek, 1979, s. 53). Esasen çok net bir ifadeyle, "insanlar neden yönetilmeyi kabul ederler?" sorusu ile başlayan bu bölümde Fişek (1979, ss. 51-52), bağımsız bir saha olma gayretindeki yönetim bilim(ler)inin asıl yanıtlanması gereken soru yerine tali bir başka soru üzerinde durarak bu gayreti sonuçsuzluğa mahkum ettiğini vurgulamaktadır. Fişek'e (1979, s. 52) göre yönetim bilim(ler)i insanların *nasıl yönetileceklerinden* ziyade ve öncelikle *neden yönetilmeye razı olduklarının* üzerinde durmalıdır. İşte *işbölümü* kavramı tam da burada diğer iki kavram *otorite* ve *hiyerarşi* ile birlikte insanların neden yönetilmeye razı olduklarının cevaplanmasında hayati bir önem arz etmektedir. Kitabının başından itibaren *işbölümü* de dahil olmak üzere ortaya koyduğu bütün soyutlamalarda *tarihsel* bir bakış açısını benimseyen Fişek (1979), ister *kamu* isterse *işletme yönetimi* söz konusu olsun, bu sistematiikten taviz vermemiştir.

Oysaki, neredeyse ilk çeyreğini geride bırakmak üzere olduğumuz yirmi birinci yüzyılda, olanca popüleritesine karşın, *yönetim bilim(ler)i* müfredatlarında bu hassasiyetin gözetilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır. İster kamu isterse işletme yöneticiliği söz konusu olduğunda, insanların *neden yönetilmeye razı olduklarından* ziyade *nasıl daha iyi yönetilebilecekleri* üzerine bina edilen anlayışın cari duruma temel oluşturduğunu görmek zor değildir. Bu suretle ister istemez *işbölümü* kavramı da tarihsel ve sosyal bağlamından kopartılıp içi boşaltılmak suretiyle sıradanlaştırılmakta ve önemsizleştirilmektedir.

Yönetim bilim(ler)i açısından böylesine önem arz eden bir kavram olan *işbölümü*, antropoloji, sosyoloji, iktisat ve belki de daha pek çok alanda da merakla üzerinde durulmuş ve incelemelere konu edilmiş geniş kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal düşünüşün pek çok sahasında hatırı sayılır derecede öneme mazhar olmuş bu kavramın, yine sosyal bilimlere biçimlendirdiği apaçık olan öncü düşünürlerce inceleme konusu edilmemiş olması ise şüphesiz olası değildir. Bu öncü düşünürlerin işbölümüne dair ortaya koymuş oldukları fikirlerin *yönetim-işbölümü ilişkisi* ile insanların *neden yönetilmeye razı oldukları* sorusu temelinde tartışılmasına ise yazında yeterince rastlanılmadığı belirtilmelidir.

İşte bu noktadan hareketle bu çalışmada, insanlık tarihi açısından kavramın taşıdığı önem üzerinden yürütülen bir irdelemeden sonra, eserlerinde işbölümü kavramını özellikle inceleme konusu eden düşünürler *yönetim-işbölümü ilişkisi* ile insanların *neden yönetilmeye razı oldukları* sorusu temelinde tartışılmaktadır. Bu suretle çalışmada, cari yönetim bilim(ler)i müfredatlarında içi boşaltılmak suretiyle sıradanlaştırılan ve önemsizleştirilen bir soyutlama olan işbölümüne yeniden dikkat çekilmesi ile kavramın tarihsel ve bağlamsal önemi ve yönetim bilim(ler)iyle olan ilişkisinin öncü düşünürlerin fikirleri eşliğinde ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Bu amaçla çalışmada, öncelikle işbölümü kavramı tarihsel düzlemde incelenmiştir. Akabinde, kavram ile yönetim bilim(ler)i arasındaki ilişki anlaşılmasına çalışılmıştır. Sonrasında işbölümü kavramı üzerine kuramsallaştırma gayreti göstermiş dört önemli isim; Adam Smith (1723-1790), Karl Marx (1818-1883), Friedrich Engels (1820-1895) ve Emile Durkheim'ın (1858-1917) fikirleri, yönetim bilim(ler)inin kimi temel varsayımları da göz önünde bulundurularak anlaşılmasına çalışılmıştır. Çalışma değerlendirme ve sonuç bölümüyle son bulmaktadır.

2. İnsanlık Tarihi ve İşbölümü⁴

Charles Robert Darwin, bilinen adıyla *On the Origin of Species* (Türlerin Kökeni Üzerine), tam adıyla *On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* isimli eserini 1859 yılında yayınladığında bilim insanları ve araştırmacılar büyük bir cesaret ve yeni bir perspektif kazanmış oldular. Bu cesaret ve yeni perspektif, onları insanoğlunu ve insan topluluklarını hayvan sürülerinden ayıran özelliklerin ne olduğu ve bu özelliklerin hangi aşamada ve ne şekilde ortaya çıktığı konusunda düşünmeye ve araştırmaya yöneltti. Bu yöneliş sonunda çok farklı dünya görüşlerine sahip pek çok araştırmacı ve fikir insanı tek bir görüş üzerinde hemfikir olmuşlardı: Aristoteles'ten beridir söylenegelen 'insan düşünen hayvandır' (homo sapiens) anlayışı doğrudu, ama buna ek olarak insan aynı zamanda 'araç yapabilen bir hayvandı' (homo faber) (Şenel, 1995, ss. 47-48).

O halde insan topluluklarını hayvan sürülerinden ayıran, insanın düşünebilen ve araç yapabilen yapısıydı ve *insanlık tarihinin* incelenmesi ancak araç yapabilen ilk insanlardan başlayabilirdi. Bu aynı zamanda kültürel evrimin⁵ de başlangıç noktasıdır. Kültürel evrim düşünebilen ve araç yapabilen tek canlı olan insana özgüdür. Evrimi insana (homo sapiens) varan türün gelişmesinde organik (biyolojik) evrim (antropogenesis) milyonlarca yıl sürmüş ve başrolü oynamıştır. Kültürel evrimin başlaması ise zamanımızdan en fazla üç yahut altı milyon yıl öncesine gidebilir. Bulduğu dal parçası, taş gibi doğal nesnelere araç olarak kullanabilen ilk insanı türlerin (hominid) görülmesiyle birlikte kültürel evrimin organik evrimle olan yarışı da başlamıştır. Bu yarış hominidlerin, kullandıkları dal parçası, taş gibi doğal nesnelere ötesinde, amaçlarına uygun şekilde araçlar yapabilen insan türüne (sırasıyla *homo habilis* [becerikli insan], *homo erectus* [dikilen insan] ve *homo sapiens* [düşünen insan]) evrilmeleriyle, yani esasen hayvanlıktan insan olmaya geçmeleriyle (kültürel evrimin hızının organik evrimi geride bırakmasıyla⁶) sonuçlanmıştır (Şenel, 1995, ss. 49-52; 2009, ss. 109-110).

Amerikalı bir antropolog olan Henry Lewis Morgan, 'ilk' olarak nitelenebilecek bir araştırmaya 1877'de imza atmış (Ancient Society) ve bu araştırmasında insanlık tarihini (kültürel evrim tarihini) dönemlere ayırmıştır: Yabanıllık, barbarlık ve uygarlık dönemleri. Morgan'ın oluşturduğu terminoloji çeşitli sebeplerle daha sonraları terk edilmiş, ancak yaptığı sınıflandırma kabul görmüştür. Günümüz bilim insanları ve

⁴ Bu bölümün yazılmasında genel olarak faydalanılan eserler şunlardır: Şenel (1995, 2009), Meneill (2008), Fişek (1979, ss. 20-36), Güler (2010, ss. 23-26). Dolayısı ile doğrudan alıntılar dışında ayrıca gönderme yapılmayacaktır. *Şekil 1*, bu bölümde anlatılanların kronolojik bir özeti niteliğindedir.

⁵ İnsanoğlunun yaşamında biyolojik ya da organik evrim olarak adlandırılan evrimin ürünü olmayan ve toplumsal yaşayışın yol açtığı gelişmeler olarak şekillenen süreç kimi kaynaklarda 'kültürel evrim' kimilerinde 'toplumsal evrim' hatta 'sosyo-kültürel evrim' olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmada söz konusu gelişmeler için 'kültürel evrim' adlandırması benimsenmiştir. Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi ve farklı kaynaklara atıflar için şuraya bakılabilir: Şenel (1995, s. 111, 7 numaralı dipnot).

⁶ Bir görüşe göre insanlık tarihinin, yani 'kültürel evrim'in başlamasıyla birlikte değişimin ulaştığı hızın içinde organik evrimin payı hesaba katılmaya değmeyecek şekilde azalmış, ağırlaşmış (ya da hep ağırdı), durmuş hatta gerilemeye başlamıştır. Antropologlar da bu görüşü destekler mahiyette, bir milyon yıl önce yaşamış insanlarla günümüz insanı arasında biyolojik açıdan hemen hiçbir önemli fark olmadığını söylemektedirler. Ama yaşam, geçim ve düşün biçimleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bunun anlamı, toplumsal kurumların önemli bir bölümünün organik evrimden ziyade kültürel evrimin ürünü olmasıdır (Şenel, 1995, s. 50; 2009, ss. 109-110).

araştırmacıları da insanlık tarihini öncelikle ‘ilkel (yalın) topluluk’ ve ‘uygar toplum’ olmak üzere ikiye, ‘ilkel topluluk’ devresini de ‘avcı toplayıcı’ ve ‘besin üretici’ topluluklar olarak ikiye ayırmaktadırlar (Şenel, 2009, ss. 134-136).

Bu noktada insan toplumlarını *yönetim bilimi* perspektifinden ve ‘işbölümü’ kavramı çerçevesinde incelemek için evvelce *uygarlık öncesi ilkel insan topluluklarının* yapısının saptanması gerekir. Bu saptama ilkel topluluktan uygar topluma geçiş aşamasında ekonomik ve toplumsal yapının anlaşılmasının yanı sıra *ilkel topluluk* adlandırmasındaki *topluluk* kavramının da yerli yerine oturup oturmadığının anlaşılması bakımından, daha açık bir ifade ile bu evrede herhangi bir *işbirliği*nden dolayısı ile de *işbölümü*nden ve de *örgütlenmeden* bahsetmenin doğru olup olmayacağını tespiti bakımından büyük önem arz etmektedir.

2.1. Uygartık Öncesi Ilkel Topluluğun Yapısı

2.1.1. Avcı ve Toplayıcı Topluluklar

Avcı ve toplayıcı topluluklar devresinin en başat özelliği, bu dönemde herhangi bir ‘üretim’den söz edilemeyeşidir. İlk insansı atalarımız olan hominidlerin dünya üzerinde görülmelerinden homo sapienslerin günümüzden en fazla 10-15 bin yıl evvel neolitik devrimi gerçekleştirmelerine değin geçen milyonlarca yıl içinde insanoğlu, doğada bulduğu hazır besinlere el koymak (avcılık ve toplayıcılık) suretiyle varlığını sürdürmüştür.

Yöneten-yönetilen ayırımına dayalı bir örgütlenmeden söz edemeyeceğimiz bu yapıda ‘üretim’in yokluğu beraberinde mülk ortaklığı ile temellenen ekonomik ve toplumsal eşitliği de getirmiştir. Çoğu zaman yüz kişiyi dahi bulmayan sayıları ile avcı ve toplayıcı topluluklar içinde bireyler arasında herhangi bir statü farklılığından da söz etmek mümkün değildir.

Avcılık-toplayıcılık evresinde görülen işbölümü, birincil ihtiyaçların karşılanması esasına istinaden doğuştan kazanılan yetilere de dayanarak, özellikle cinsiyet (ve yaş) ayrımı ile şekillenen basit işbölümüdür ve spontane olarak gerçekleşmiştir. Bu yapıda erkekler daha çok avcılık yapmaktayken kadınlar da toplayıcılık faaliyetlerini sürdürmektedirler. “İster bitkisel ister hayvansal besin olsun, besin sağlama topluca (kolektif) yapılan bir eylemdi[r]” (Şenel, 2009, s. 137) ve muhtemeldir ki geçici de olsa işlevsel bir ayrışmayı (ve bir önderi) gerektirmiş olmalıdır. Burada “neyin (işbirliğiyle) yapılmasının gerektiğine karar verip buyuranlar ile buyrukları yerine getirmek üzere işleri yapanlar gibi bir ayrışma, bir farklılaşma yoktu[r]. İşler birlikte kararlaştırılmakta ve birlikte yürütül[mektedir]” (Şenel, 2009, s. 141).

O halde *ilkel topluluğun* neolitik devrime kadarki ilk aşaması olan *avcı ve toplayıcı topluluklar* devresinde basit *işbölümü*, geçici *işbirliği* ve dolayısı ile de geçici *örgütlenmelerden* söz edilebilir. Ancak söz konusu örgütlenme yapısı *yönetim* olgusundan söz etmemizi sağlayacak olgunluğa henüz ulaşmamıştır. Yönetimin maddi ve teknik altyapısının oluşması ancak insanoğlunun üretime geçmesi ile mümkün olabilecektir.

2.1.2. Besin Üretici Topluluklar

Neolitik devrim, tarım devrimi, birinci (büyük) toplumsal işbölümü yahut besin üretici toplulukların ortaya çıkışı... Farklı kaynaklarda karşılaşılabileceğimiz bütün bu adlandırmalar esas olarak bundan 10-15 bin yıl önce yaşayan insan topluluklarının

avcılık ve toplayıcılığın ötesine geçerek, yahut kimi kaynaklardaki ifadeyle ‘asalaklıktan’ (Şenel, 1995, s. çeşitli sayfalarda; 2009, s. çeşitli sayfalarda) kurtularak, “doğayla eylemlili işbirliği” (Fişek, 1979, s. 22) yapmak suretiyle bitkisel ve hayvansal üretime geçiş yaptığı bir devreyi anlatmaktadır.

Besin üretici topluluklar devresinin başlangıcında yine *cinsiyet ayrımına dayalı basit (doğal) işbölümü* geçerlidir. Erkekler avlanmakla ve savaşmakla, kadınlar ev işleriyle uğraşmaktadırlar. Burada kandaşlık bağıyla bağlı aşiret tarzı örgütlenmeler mevcuttur. Farklı kabileler arasındaki uyuşmazlıklar savaşlarla sonuçlanabilmektedir, ancak henüz kölelik ve savaş esirliği söz konusu değildir (Engels, 1971, ss. 219-246).

Fakat dünyanın her yerinde durum aynı değildir. Örneğin Asya’da kimi topluluklar evcilleştirilmeye müsait hayvanlar bulmuşlardır. Bu çoban toplulukların (aşiretlerin) ellerindeki hayvansal ürünler mübadele aracı olarak çok kıymetlidir. Mübadele önceleri aşiretler arasında ve aşiret şefleri⁷ nezdinde gerçekleşirken, sürülerin mülkiyeti bireylere geçince aşiret içinde de mübadele başlamıştır. Bütün bu uzun süreç içerisinde çoban aşiretler zamanla kendilerini diğer besin üretici topluluklardan ayırmışlardır ve Engels’e göre bu *birinci büyük toplumsal işbölümü*dür (Engels, 1971, ss. 219-246).

Özellikle belirtilmesi gerekir ki *besin üretici topluluklar* evresi, sınıflandırma itibarı ile her ne kadar ilkel topluluklar çağının içinde ikinci bir bölüm olarak gösterilse de esas itibarı ile “ilkel topluluktan uygar topluma geçiş[in]” (Şenel, 1995, s. 25) yaşandığı ve *yönetim* olgusunun maddi ve teknik altyapısının şekillendiği aşamadır.

Araç kullanabilme yetisine sahip insan, bu evrede önce üretim yapmaya, akabinde de kendisi için gerekenden daha fazlasını üretmeye başlamıştır. Üretim öncelikle üretim faaliyetlerinin örgütlenmesini gerektirmiştir. Geliştirilen tekniklerle üretim geliştikçe oluşan üretim fazlasının bölüştürülmesi ise ayrı bir yönetsel faaliyet ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

Süreç yalnızca “üretim ile sınırlı kalmamıştı[r]. Toprağa yerleşme, mülkiyet, toplumsal artı üretme gücü, nüfus artışı, tabakalaşma, hatta savaş gibi sonuçları da birliğinde getirmişti[r]. Geçim biçiminde görülen bir yenilik, tüm sonuçlarıyla ‘yaşayış biçimi’ üzerinde geniş çaplı ve derin değişikliklere yol açmıştı[r]” (Şenel, 2009, s. 247).

Avcı ve toplayıcı topluluklar ile aşağı evre *besin üretici topluluklarda* görülen cinsiyete (ve yaşa) dayalı *basit (doğal) işbölümü* ve *birincisinin* gerçekleşme süreci yukarıda izah edilmeye çalışılan *toplumsal işbölümü* dışında insan topluluklarında gözlemlenen bir üçüncü işbölümü türü olan *gerçek işbölümü*, tam da bu sıralarda *birinci toplumsal işbölümü* ile koşut ve neredeyse iç içe olarak yaşanmaya başlamıştır. *Gerçek işbölümü*, kafa ile kol emeğinin, yöneten ile yönetilenin, “neyin (işbirliğiyle) yapılmasının gerektiğine karar verip buyuranlar ile buyrukları yerine getirmek üzere işleri yapanlar[ın]” (Şenel, 2009, s. 247) arasındaki ayrımın somutlandığı, yani *yönetimin* maddi ve teknik altyapısının oluştuğu ve bir gerçeklik olarak *yönetim* olgusunun ortaya çıktığı bir evreyi betimlemektedir. Bu evrenin ilk örneklerinin MÖ 8500-7000 yıllarında Ortadoğu topraklarında yaşanmış olabileceği düşünülmektedir (Güler, 2010, s. 24).

⁷ Yöneten-yönetilen ayrımının ortaya çıkışı, *birinci büyük toplumsal işbölümü* ile iç içe ve koşut olarak yaşanan *gerçek işbölümü*nün sonucudur. Metnin ilerleyen kısımlarında bu konuya açıklık getirilecektir.

D Ü N Y A T A R İ H İ										
İnsanlık Tarihinden Öncesi	İnsanlık Tarihi (Kültürel Evrim)									
	İlkel (Yalın) Topluluk			Besin Üretici			Uygar Toplum			
	Avcı ve Toplayıcı	Yukarı Evre		Orta Evre		Yukarı Evre	18. yy'ın ortalarına kadar		18. yy'ın ortaları ve sonrası (Sanayi devrimi)	
Hayvanın insana evrimi aşaması (Antropogenezis)	Aşağı Evre İnsanlığın başlangıcından ateşin kullanılmasına kadar	Orta Evre Ateşten okun ve yayın kullanılmasına kadar	Yukarı Evre Ok ve yaydan çömlek yapımına kadar	Aşağı Evre Çömlekçilikten hayvancılık ve tarıma kadar	Orta Evre Hayvancılıktan ve tarımdan tunç ve demir araç yapımına kadar	Yukarı Evre Demir araçlardan okuryazarlığa kadar	Okuryazarlıktan bugün yaşadığımız topluma biçimine kadar			
CİNSİYETE DAYALI BASİT İŞBÖLÜMÜ	BİRİNCİ TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ (Çobanların kendilerini diğer besin üretici topluluklardan ayırması)			GERÇEK İŞBÖLÜMÜ (Yöneten-Yönetilen ayrımı)		İKİNCİ TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ (ZANAATLARIN TARIMDAN AYRILMASI)	ÜÇÜNCÜ TOPLUMSAL İŞBÖLÜMÜ (TACİR SINIFININ AYRILMASI)	GERÇEK İŞBÖLÜMÜNÜN (YÖNETİM OLGUSUNUN) KURUMSALLAŞMASI VE DEVLET TIPI ÖRGÜTLENMELERİ N ORTAYA ÇIKIŞI	BUHAR GÜCÜNÜN ÜRETİME KOŞULMASI =>	İŞBÖLÜMÜNÜN OTORİTE VE HİYERARŞİDE SOMUTLAŞMASI: DEVLETTE BÜROKRASI - BÜYÜK ŞİRKETLERDE BİLİMSSEL YÖNETİM
YÖNETİMSİZ (*)			YÖNETİMLİ AMA SİYASETSİZ VE DEVLETSİZ			SİYASET + DEVLET				
Milyarlara Yıl										
3-6 Milyon Yıl										
10-15 Bin Yıl										
5-6 Bin Yıl										
18. yy ve sonrası										

Şekil 1. İnsanlık Tarihi ve İşbölümü

(*) Bilindiği üzere kimi kaynaklarda avcı ve toplayıcı topluluklar döneminde matriarşiye, yani anaların yönetimine rastlandığı yönünde bilgiler bulunmaktadır. Alâeddin Şenel'e göre bu sav, maksatlı tasaların ve eksik bilgilerin ürünüdür. Bkz. Şenel (1995, s. 220 (dipnot); 2009, ss. 140-141).
Kaynak: Bu şema şu kaynaklardaki bilgiler esas alınarak oluşturulmuştur: Şenel (1995, 2009), McNeill (2008), Fişek (1979, ss. 20-36), Güler (2010, ss. 23-26).

Diğer taraftan bu sıralarda insanoğlu dayanıklı madenleri de kullanabilmeye başlamıştır. Evvla bakır, kalay ve bunların alaşımı ile oluşan, bakıra göre çok daha sert ve dayanıklı tunç. Bütün bu gelişmelerle birlikte üretim teknolojisinde yaşanan ilerleme insanın kendisine yetenden daha fazlasını üretmesi sonucunu doğurmuştur. Bu aynı zamanda birim topluluk olan ailenin ve bir üst topluluk olan aşiretin iş yükünü artırmaktadır. Gereksinim duyulan ek işgücü savaşlar sayesinde elde edilir: savaş tutsakları köle olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. *Birinci büyük toplumsal işbölümü*, emek üretkenliğini ve servetleri artırıp üretim alanını genişleterek, o günkü tarihsel koşullarda toplumu kabaca iki sınıfa ayırmış ve ilk büyük bölünüş gerçekleşmiştir: *efendiler ve köleler* (Engels, 1971, ss. 219-246).

Bundan bir sonraki aşama yavaş yavaş tüm taş araç gereçlerin de yerini alacak demir madeninin gerek tarımda saban ve balta olarak, gerek askeri alanda kılıç olarak kullanılmaya başlandığı yukarı evre besin üretici topluluklar devresidir. Demir madeninin gitgide daha etkin kullanımı daha önce tarım için kullanılmayan arazilerin tarıma açılmasının yanında, (balta ile) ormanlardan da faydalanılması ve ormanların da tarımsal üretime açılması sonucunu ortaya çıkarır. Toplumsal yaşayış gitgide aşiretlerin konfedere olarak surlarla korunan kentlere taşınmasına kadar gelişmiştir. İnsanların surlarla çevrili kentlerde yaşamaları boşa değildir. Zira önceleri belki öç almak yahut nüfus artışına bağlı olarak toprağını genişletmek uğruna yapılan savaşlar artık yağma ve talan için yapılır olmuştur. *Üretmektense hazır konmanın çekiciliğine kapılan insanoğlu talanı ve yağmayı adeta kurumsallaştırmış*, bir nevi kahramanlık gösterisi ve göstergesi haline getirmiştir. Servet (özel mülkiyet) hızla artmakta, kent yaşamı içinde başta dokumacılık ve maden işlemeciliği olmak üzere zanaatlar çeşitlenmektedir. Böylesine karmaşık çalışma yapıları yeni bir (spontane) toplumsal işbölümünü gerekli kılmıştır ve bu gerçekleşmiştir: *ikinci toplumsal işbölümü* ile küçük zanaatlar, tarımdan ayrılmışlardır (Engels, 1971, ss. 219-246).

Talan ve yağma savaşlarının kurumsallaşması beraberinde surlarla korunan yeni şehir yaşantısını da getirmiş ancak bu yeni toplumsal örgütleniş en çok da, *gerçek işbölümü* ile birlikte süregelen bir konuma sahip olan, askeri şef ve liderlere yaramıştır. Talanın ve yağmanın sonunda ganimetten de gösterilecek saygıdan da en büyük payı alan bunlardır ve ayrıca “mülk sahibi olarak astlarına, hizmetleri ve kayıtsız bağlılıkları karşısında korunma ve refah sağlamaktadır[lar]” (Fişek, 1979, s. 27). Talanın kurumsallaşarak kahramanlık sayıldığı bu ortamda askeri önderlik yavaşça ve uzun bir süreçte halktan kopacak, bu yeni durum kalıtım yoluyla geçen hükümdarlık ve soyluluk geleneğinin temel taşlarını oluşturacaktır (Engels, 1971, ss. 219-246).

2.2. Uygar Toplum

2.2.1. Sanayi Devrimine Kadar

‘Uygarlık tarihi yahut uygar toplumların tarihi, devletlerin yani devlet örgütlenmesine sahip toplumların tarihidir’ şeklindeki bir saptama ‘doğru’ olarak kabul edilebilir mi? Öncelikle şunu açıklığa kavuşturmak gerekir ki uygarlığa geçişin bir tek kuramı yoktur. Ancak bu kuramların pek çoğunda “uygar topluma geçiş ile devlete geçiş birbirinden ayırt edilemeyecek iç içe süreçler olarak görülmektedir” (Şenel, 2009, s. 327).

Örneğin, Aristoteles’e göre polis (kent devleti) toplumu, farklılaşmışlıkların ve eşitsizliklerin birliği üzerinde yükselir. O’na göre eşitsizlikler doğuştandır. Aristoteles

ayrıntılı ve derinlemesine olarak yeterince incelenirse burada bahsedilenin bir toplum biçimi olarak “uygar toplum” olduğu anlaşılacaktır. Yine İbn Haldun’un “asabiyyet ve umran kuramı” irdelenirse, ilkel topluluklardan uygar topluma geçişi açıklayan düşünsel araçların ortaya nasıl konulduğu ve esasen “umran” denilen olgunun “uygarlığın ve devletin doğuşu” olarak resmedildiği fark edilecektir.⁸

Engels’e göre ise “uygarlık, işbölümünde yeni bir gelişmeyle başla[mıştır] ... özellikle kent ve köy arasındaki karşıtlığı daha da belirgin bir duruma getirerek ...; daha önce var olan bütün bu işbölümlerini güçlendirip geliştirir, ve onlara, kendine özgü ve çok önemli bir üçüncü [toplumsal - yn*] işbölümünü ekler: artık, üretimle değil, yalnızca ürünlerin değişimiyle uğraşan bir sınıf doğurur - *tüccarlar*” (Engels, 1971, s. 229).

O zamana kadar, sınıfların, oluşumundaki bütün izler üretime bağlanıyorlardı; ... Burada, sahneye, ilk kez olarak, üretime herhangi bir biçimde katılmaksızın, onun yönetimini ele geçiren ve üreticileri iktisadi bakımdan egemenliği altına alan bir sınıf girer; bir sınıf ki, iki üretici arasında zorunlu aracı olarak geçinir ... Üreticileri, değişim zahmet ve riskinden kurtarmak bahanesiyle, ürünlerinin satışını en uzak pazarlara kadar yaymak ve böylece nüfusun en yararlı sınıfı olmak bahanesiyle, gerçekte çok küçük hizmetler için karşılık (*salair*) olarak, yerli üretimin, olduğu kadar yabancı üretimin de kaymağını alan, hızla büyük servetler ve buna uygun düşen toplumsal bir etkililik kazanan, ... uygarlık dönemi içinde durmadan yeni saygınlıklar ve üretimde durmadan artan bir egemenlik sahibi olan bir kâr düşkünlüğü, ... sınıfı meydana gelir.... iktisadi varlık koşulları bütünü gereğince, ... bölünmek zorunda kalan bir toplum doğmuştur[r]; ... Böyle bir toplum, ancak, ya bu sınıfların kendi aralarındaki sürekli ve açık bir savaşımı içinde, ya da, görünüşte uzlaşmaz karşıt sınıfların üstünde yer alan, onların açık çatışmasını önleyen ve sınıflar savaşımına, olsa olsa, iktisadi alanda, *yasal denilen bir biçim altında* [vurgular yazara ait] izin veren bir üçüncü gücün egemenliği altında varlığını sürdürebilirdi: *gentilice*⁹ örgütlenmenin ömrü dolmuştu. *Gentilice* örgütlenme, işbölümü ve bunun sonucu, toplumun sınıflara bölünmesi ile paramparça olmuştu. Yerine, *devlet* geçti.

Öyleyse ... karşıtların, karşıt iktisadi çıkarılara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, ‘düzen’ sınıfları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir (Engels, 1971, ss. 229-235).

Görüldüğü üzere Engels, *uygar toplumla* birlikte oluşan *devleti*, egemen olmayan sınıfların sömürülmesi ve bu sömürü süregelenleşirken çıkması olası sınıf savaşımının önüne geçilmesi bağlamında *otoriter bir yapı* olarak betimlemektedir.

Son tahlilde; ister salt doğuştan gelen ve doğal sebeplerden kaynaklansın ister buna ek olarak özellikle üretim tekniklerindeki gelişmelere ve emek verimliliğindeki artışlara koşut olarak tarihsel süreç içerisinde biçimlensin, uygar topluma geçiş sürecinde, farklılaşmış ve eşitsiz hale gelmiş toplulukların/toplumların aralarındaki spontane ve içselleştirilmiş işbölümü algısının ve terk edilmesi zor alışılmışlıkların ne denli önem taşıdığı, neredeyse bütün uygar (devletli) topluma geçiş kuramlarında şu veya bu şekilde betimlenmeye çalışılmaktadır.

Geldiğimiz noktada, yönetimin varlık nedeni olarak nitelediğimiz *işbölümü kavramının*, tarihsel süreç (insanlık/kültürel evrim tarihi) içerisinde *örgütlenme, yönetim ve siyaset kavramlarına* ne şekilde ve hangi ölçüde temel oluşturduğu bahsi üzerine

⁸ Uygarlığa ve devlete geçiş kuramları için bkz. Şenel (2009, ss. 327-342).

* yn: Yazarın notu; orijinal metinde olmayan, yazar tarafından eklenen ifade.

⁹ Engels, Henry Lewis Morgan’a dayanarak şu çıkarımda bulunuyor; “...henüz grup halinde evliliğin egemen olduğu çağlarda -büyük bir olasılıkla, bir zamanlar, bu, her yerde egemendi- aşiret, ana tarafından kandaş belirli sayıda gruplara, genslere bölünüyordu.” (Engels, 1971, s. 30). Eserin pek çok yerinde karşılaşılan “*gentilice*” sözcüğü de “*gense ait*” anlamında kullanılmaktadır.

yapmaya çalıştığımız incelemenin *sanayi devrimine* kadarki bölümünü sonlandırmış bulunmaktayız. Bu aşamada siyasette (devlet yönetiminde) *monarşiler* ve devlet yönetimi alanının kuşkusuz kapsayıcılığı içinde yer alan diğer küçük örgütlenmelerde ise *küçük mülkiyet temeli üzerinde yükselen yönetim biçimleri* görülmektedir. Hâkim olan bu yönetim paradigmasının ortak adı ise *ataerkil yönetimdir*. *Ataerkil yönetim*, gerek devlet örgütlenmesinde gerekse diğer örgütlenme yapılarında, *mutlak ve bölünmez bir otoritenin tek bir liderde malvarlıkcılık (eşyanın yönetimi) ve babacılık (insanın yönetimi) esasları üzerinde yükselmesidir* (Fişek, 1979, ss. 28-36). Ne var ki bundan bir sonraki aşamada özellikle *buhar gücünün üretime koşulmasıyla* ataerkil yönetim tarihteki yerini almak zorunda kalacaktır.

2.2.2. Sanayi Devrimi ve Sonrası

Hiç kuşku yok ki sanayi devrimi olarak adlandırılan ve on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında başlayan dönem, öncelikle ‘kömür’e, ardından da bir İskoç, James Watt tarafından 1769’da patenti alınan silindiri buhar makinesine dayalı olarak cereyan etmiştir. Silindiri buhar makinesinin patentinin alınmasının ardından buharla çalışan makineler hızla fabrikalarda (özellikle de dokuma fabrikalarında), madenlerde ve ulaştırma alanında mekanik güç sağlamak adına kullanılmaya başlanmıştır. Kısacası bu çağ kömür, demir ve buhar çağıdır. Bu paralelde gelişen demiryolları da ulaştırma alanında hız ve etkinliği artırmıştır (Mcneill, 2008, ss. 507-508)¹⁰. Kuşkusuz öncelikle zengin kömür yataklarına sahip İngiltere ve daha sonra Batı Avrupa bu gelişmelere ev sahipliği yapmıştır.

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bu büyük değişim, esasen, insanların ekonomik ve toplumsal örgütlenmelerinin değişimidir. Bu aşamada, daha önce *gerçek işbölümü* kavramı üzerinde yükselen ve *mutlak ve bölünmez bir otoritenin tek bir liderde malvarlıkcılık (eşyanın yönetimi) ve babacılık (insanın yönetimi) esasları üzerinde yükselmesi anlamına gelen ataerkil yönetim biçimi* gerek devlet gerekse diğer örgütlenme biçimlerinde çağın gereksinmelerine cevap veremez hale gelmiştir: *İşbölümü* kavramı üzerinde yükselen ve *gerçek işbölümünün* ortaya çıkışından buyana var olan *otorite* ve otoritenin kademeleşmiş ve yaptırım gücü kazanmış hali olan *hiyerarşi*, bu yeni dönemde “*önceden hazırlanmış belli bir plan içinde en küçük ayrıntıları bile gösteren ve son tahlilde [örgüt içi¹¹] bir nitelik taşıyan yeni işbölümü biçimi*” (Fişek, 1979, s. 55) ile “insanın giderek kendi yarattığı makinenin bir eklentisi” (Fişek, 1979, s. 55) olmasını sağlayan verimlilik kavramı ışığındaki *rasyonel ve biçimsel örgüt yapılarında*; devlet düzeyinde *bürokrasi*, alt düzeydeki diğer örgütlenmelerde de *şirketler* olarak karşımıza çıkmaktadır (Fişek, 1979, ss. 53-64).

3. İşbölümü Kavramı ve Yönetim Bilim(ler)i Açısından Önemi

“Yönetim, insan toplumlarının ekonomik ve toplumsal örgütlenme tarzıdır” (Güler, 2010, s. 15) ve bu yapıyla “toplumsal yaşayışın değişik kesimlerinin düzenli çalışmalarını amaçlamakta, bu örgütler karmaşasının belirleyici eylemlerinde somutlaşmakta ama her şeyden önce, *insanların bir başkasının egemenliğini*

¹⁰ Bu kaynakta ayrıca 1712 gibi daha erken bir tarihte maden ocaklarındaki suyu çekmek için daha basit bir buhar makinesi icat eden Thomas Newcomen’den de bahsedilmektedir.

¹¹ Fişek, burada *işletme-içi* tabirini kullanmaktadır; biz *örgüt-içi* tabirini tercih ettik.

benimsemelerini, kendileri dışındaki bir iradeye boyun eğmelerini içermektedir” (Fişek, 1979, ss. 51-52). İnsan toplumlarının ekonomik ve toplumsal örgütlenmelerinin incelenmesi, bu inceleme neticesinde ulaşılan bulguları kısıtlayıcılarından azad ederek soyutlayabilme ve evrensel kılabilmek uğraşı ‘Yönetim Bilimi’nin konusudur ve bu haliyle şu “üç temel kavram üzerinde yükselmektedir: *Örgütlenme, yönetim ve siyaset*.” (Güler, 2010, s. 23). Dolayısı ile yönetim bilimi perspektifinden incelenecek her konu bu üç temel kavram temelinde ele alınmalıdır.

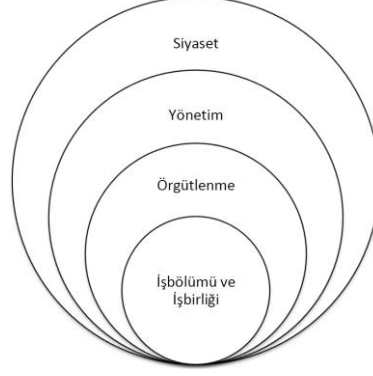
Toplum, “genel olarak ortak bir kültürü paylaşan, belli bir toprak parçasında yerleşik ve kendilerini birleşik ve özgün bir varlık olarak gören insanlardan oluşan bir grup” (Marshall, 2009, s. 732), “aynı toprak parçası üzerinde bir arada yaşayan ve temel çıkarlarını sağlamak için *işbirliği* yapan insanların tümü” (TDK, 1998, s. 1484) olarak tanımlanır. *Topluluk* ise “nitelikleri bakımından bir bütün oluşturan kimselerin hepsi” (TDK, 1998, s. 1484) anlamındadır. Aslında pek çok yerde, özellikle de sözlüklerde, bu iki kavramın birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Oysaki gerek Türkçe’de *toplum* kelimesinin anlamı gerekse İngilizce’de *toplum* karşılığı olarak kullanılan ‘society’ ve Fransızca’daki ‘société’ kelimesinde, *topluluk* kavramında (İngilizce’de ‘community’, Fransızca’da ‘communauté’) bulunmayan ‘*işbirliği*’ unsuru öne çıkmaktadır. Bu noktada *örgütlenmeden* bahsedilirken *işbirliğinden* ve dolayısı ile de *topluluklardan* değil *toplumlardan* bahsetmenin doğru olacağı açıktır.¹² Zira *örgütlenmenin* temeli *işbirliğidir* ve “*işbirliği, işbölümüyle yükselmiştir*” (Güler, 2010, s. 23).

Yönetim, “hiyerarşideki bir üstün örgütleyici çalışmaları” (Fişek, 1979, s. 51) olarak da tanımlanabilir ve daha önce de belirtildiği üzere bu yapısıyla, “*insanların bir başkasının egemenliğini benimsemelerini, kendileri dışındaki bir iradeye boyun eğmelerini içermektedir*” (Fişek, 1979, ss. 51-52). Kimi zaman bir kişinin kimi zaman da insanlarca oluşturulmuş suni bir yapının iradesi altındaki insanların bu egemenliği kabul etmeleri ve içselleştirmeleri, “yani ‘yönetimin varlık nedeni’ *toplumsal işbölümünce sağlanan ekonomik temele dayanmakta*[dır]” (Fişek, 1979, ss. 52-53).

Siyaset, insan toplumlarında yöneten-yönetilen ayrımının kurumsallaşması ve devlet örgütlenmesinin oluşmasıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Devlet örgütlenmesi ilk olarak, MÖ 3500-3000 yıllarında Ortadoğu’da görülmüştür ve aynı zamanda okunabilen ilk yazılı kayıtların da ait olduğu bu tarihsel dönem antropologlar ve tarihçilerce ‘uygarlığın başlangıcı’ olarak adlandırılmaktadır (Güler, 2010, ss. 24-25).

Örgütlenme, insanların belli bir amaç doğrultusunda *işbirliği* ya da *işbölümü* biçiminde gerçekleştirdikleri ortak eylemlerdir. *Yönetim*, insanların ortak örgütlü eylemlerinin yönünü, amacını belirlemek, ortak hareketi sağlamak için yönlendirilmesi eylemidir. *Siyaset*, yönlendirilen örgütlenmenin zor yoluyla sürekliliğini sağlamak üzere yaratılmış kurumsal eylemdir. Tanımlardan görüldüğü üzere, her kavram ancak bir öncekini içine alarak tanımlanabilmektedir (Güler, 2010, s. 25).

¹² Alâeddin Şenel, Amerikalı antropolog Henry Lewis Morgan’ı *Ancient Society* adlı yapıtında *toplum* ve *topluluk* kavramları arasında gerekli ayrımı yapmaması nedeniyle eleştirmekte ve oluşturduğu terminolojinin bilim çevrelerinde terk edilmesinin bir nedeninin de bu olabileceğini vurgulamaktadır. Daha fazla ayrıntı için bkz. Şenel (2009).

Şekil 2. Siyaset-Yönetim-Örgütlenme-İşbölümü ve İşbirliği Kavramlarının Karşılıklı Durumları¹³

4. İşbölümü Kavramı Üzerine Kuramsal Çalışmalar

Emile Durkheim'a (1858-1917) göre "toplumsal işbölümü dünkü sorun değilse de, toplumlar, şimdiye değin ne olduğunu bilmeksizin etkilerine bağımlı oldukları bu yasayı ancak geçen yüzyılın [18'inci yüzyıl - yn] sonuna doğru anlamaya başladılar. Gerçi eski çağlardan beri birçok düşünürler onun önemini anlamışlardı. Ama kuramsal açıklamasını yapmaya ilk girişen Adam Smith oldu. Toplum biliminin biyolojide de kullanılan bu terimini yapan yine Adam Smith'dir" (Durkheim, 2006, s. 63).

Bu bağlamda, biz de çalışmamızın bu bölümünde *işbölümü kavramının* kuramsal açıklamasını yapmaya girişen dört önemli ismi; Adam Smith (1723-1790), Karl Marx (1818-1883), Friedrich Engels (1820-1895) ve Emile Durkheim'ı (1858-1917) yine işbölümü kavramı üzerine kuramsal çalışmaları nezdinde ve yönetim bilimi perspektifinden kısaca irdelemeye çalışacağız.

4.1. Emek Verimliliğinin Anahtarı Olarak İşbölümü:

Adam Smith (1723-1790)¹⁴

Adam Smith'in ünlü eseri *Ulusların Zenginliği (1776)*'nin birinci kitabı, 'İşbölümü Üstüne' ve 'İşbölümüne Yol Açan Esas Üstüne' adlı peş peşe iki bölüm ile başlar. Smith daha en başta işbölümü kavramı üzerine kanaatini kesin bir dille açıklar. O'na göre "emeğin üretim gücündeki en büyük gelişmenin ve emek harcarken gösterilen ya da yönlendirilen ustalık, beceri ve muhakeme yeteneğinin büyük bir bölümünün işbölümü sonucu ortaya çıktığı anlaşılmaktadır" (Smith, 2001, s. 19).

Bundan sonraki aşamada Smith bu iddiasını destekler mahiyette o meşhur *toplu iğne yapımı* örneğini verir. Bu örneğe göre Smith, sadece on kişinin çalıştığı mütevazı bir imalathanede toplu iğne yapımı işini izlemiştir. Burada toplu iğne yapım işinin küçük işlemlere (parçalara) bölündüğüne ve bu suretle aralarında işbölümü yapan on işçiden her birinin sınırlı sayıda işlemi üstlendiğine ve bir günde kırk sekiz bini aşkın

¹³ Bu şema, önceki paragrafta yer alan direkt alıntı metni (Güler, 2010, s. 24) temel alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

¹⁴ Bu bölümün yazılmasında genel olarak faydalanılan eserler şunlardır: Smith (2001); (Smith, 2002). Dolayısı ile doğrudan alıntılar dışında ayrıca gönderme yapılmayacaktır.

toplu iğne (dolayısı ile işçi başına dört bin sekiz yüz iğne) üretebildiklerine şahit olmuştur. Smith'e göre toplu iğne yapımı işinin her biri bağımsız alt parçalara bölünmeden yani işbölümü olmadan yapılması halinde üretim, işçi başına en fazla yirmi olabilir hatta çoğu zaman bir iğne üretimi dahi söz konusu olamaz.

Aslında işbölümü ve verimlilik arasındaki ilişkiye ilk kez dikkat çeken Smith değildir. Ama buna rağmen özellikle bu *toplu iğne yapımı* örneği ile birlikte *işbölümü* konusu Smith'in adıyla adeta özdeşleşmiştir (Savaş, 2000, s. 275).

Smith'e göre işbölümü sayesinde işçi sayısı sabitken yapılan iş miktarında ulaşılan artış şu üç ayrı nedenden kaynaklanmaktadır; ilk olarak her bir işçinin becerisi artmıştır; ikincisi, işbölümünün yokluğunda bir işten bir işe geçerken yitirilen zaman kazanılmıştır; son olarak emekten tasarruf etmeyi sağlayan çok sayıda makine bulunabilmiştir.

Sonuç olarak, iyi yönetilen bir toplumda halkın her kademesinde görülecek genel refah ve zenginlik, işbölümünün ve onun yol açtığı üretim artışının sonucudur.

Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nde *işbölümü* üzerine söyledikleri, neredeyse hiç değiştirilmeden, yaklaşık olarak yüz elli yıl sonra, "biçimsel örgütün anatomisi" (Scott, 1974, s. 148) üzerine çalışan *klasik yönetim okulunun* öncülerince de zikredilecektir¹⁵. Zira yirminci yüzyılın ilk yarısı, sanayi devriminin ikinci aşaması olarak görülen ve kömüre ek olarak petrolün ve elektrik enerjisinin başta kimya sanayi olmak üzere tüm sanayi kollarında yoğun olarak kullanılmaya başladığı yıllardır. Bu yeni dönem meta üretiminin o zamana değin hiç görülmediği kadar arttığı ve verimliliğin başat kaygı olduğu bir zamandır. Bu toplumsal ve ekonomik şartlar içinde ortaya çıkan klasik yönetim okulunun, Scott'a göre, yükseldiği dört ana sütundan en mühimi *işbölümü*dür. Öyle ki diğer öğeler *işbölümünün* sonuçlarıdır (Scott, 1974, s. 148). Klasik yönetim kuramına göre, verimliliğin artırılması ancak her *işin doğal çizgileri çerçevesinde alt birimlerine bölünmesi* ile mümkün olabilir ve bu, *yönetime dair evrensel ilkelerin* birincisidir.

Smith'e geri dönersek, *Ulusların Zenginliği*'nin birinci kitabının '*İşbölümüne Yol Açan Esas Üstüne*' adlı ikinci bölümünde aslında, *toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma eğiliminin nedenleri* üzerine tezini ortaya koymaktadır. O'na göre işbölümü yol açtığı üretim artışı ve zenginlik dolayısı ile insanların bilinçli olarak uygulamaya koydukları bir olgudan ziyade, doğal olarak insan yapısında yer alan bir eğilimin; *mal değişimi, mübadele, takas eğiliminin* bir sonucudur. "Kendi tüketimini aşan kendi emeğinin ürün fazlasını, gerek duyduğunda başkalarının emek ürünlerinin fazlasıyla mübadele edebilmesinin mümkün olması, her insanı, kendini belirli bir işe vermeye, bu iş için olanca yeteneğini ve zekâsını geliştirip yetkinleştirmeye teşvik e[tmektedir]" (Smith, 2001, s. 27). Bu bağlamda, insanlarda görülen farklı kabiliyetler, çoğu zaman işbölümünün nedeni değil sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki, bir filozofla bir hamal, çocukluklarının belirli bir dönemine dek aynı ölçüde benzer yapılarla sahiplerken, yıllar ilerledikçe içinde buldukları toplumsal çevreye bağlı olarak farklı yetenekleri gelişmeye başlar. Eğer mübadele eğilimi ve sonucu olarak işbölümü olmasa idi, her türlü gereksinimini kendisi karşılamak zorunda olan bütün insanlar her bir işi yapmak zorunda kalacağından yıllar geçtikçe bugün gözlemleyebildiğimiz farklılıklar hiç oluşmayacaktı.

¹⁵ Ömeğin, Fayol (1939); Gulick ve Urwick (1957); Taylor (2005); Weber (1924/1947) (Fişek, 1979, s. 129).

Smith'in işbölümü üzerine analizleri daha önce de vurguladığımız üzere *Ulusların Zenginliği*'nin birinci kitabında yer almakta ve meslekler, firmalar, sektörler hatta ülkeler nezdinde geniş bir perspektifle incelenmektedir (Savaş, 2000, s. 276).

Son olarak Smith, *Ulusların Zenginliği*'nin birinci kitabında zenginliğin ve refahın anahtarı olarak övdüğü işbölümünü, beşinci kitapta¹⁶, yapılan işi basitleştirdiğinden ve monotonlaştırdığından bahisle; işçileri aptal, cahil, entelektüel ve sosyal açıdan niteliksiz ve hatta kendini ve içinde bulunduğu toplumu savunamayacak kadar güçsüz kılacağı için yermektedir.

4.2. Yabancılaşmanın Müsebbibi Olarak İşbölümü:

***Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895)*¹⁷**

Marx ve Engels gerek bireysel gerekse beraber kaleme aldıkları eserlerinde özel olarak üretimdeki ve genel olarak da toplumdaki işbölümü üzerine kapsamlı ve derinlemesine irdelemelerde bulunmuşlardır.

Engels'in temel olarak Marxçı devlet kuramını işlediği ve Marx'ın gerisinde bıraktığı, esasen Morgan'ın *Ancient Society* adlı yapıtının özeti ve eleştirilerine dayandırdığı, notlarına istinaden yazdığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtında *işbölümü* kavramı üzerine yaptığı çözümlemelere daha önce değinmiştik.

Marx'a göre *üretimdeki işbölümü* ancak, daha öncesinde belirli bir olgunluğa ulaşmış *toplumsal işbölümü* ile gerçekleşebilir. Bunun yanında üretimdeki işbölümü uygulanmaya başlamasıyla birlikte toplumsal işbölümünü etkiler, çoğaltır ve genişletir. Marx ve Engels'e göre işbölümü ile özel mülkiyet özdeş deyimlerdir. İşbölümü geliştikçe özel mülkiyet ve beraberinde *yabancılaşma* da gelişir ve genişler.

Smith'in *Ulusların Zenginliği*'nin beşinci kitabında, daha önce zenginliğin ve refahın anahtarı olarak övdüğü işbölümünü yapılan işi basitleştirdiğinden ve monotonlaştırdığından bahisle yermesine benzer bir değerlendirme Marx'ta da görülür. O'na göre işbölümü emeğin verimliliğini ve toplumun zenginliğini artırırken, insanı mekanik bir varlık durumuna düşürecek. Kapitalizm geliştikçe işçiler yoksullaşacaktır. "İşçi sürekli olarak daha bir ucuz meta haline geldikçe daha fazla mal yarat[acaktır]. İnsani dünyanın değer kaybetmesi şeyler dünyasındaki değer artışıyla doğru orantılı [olacaktır]" (Giddens, 2009, ss. 41-42). Bu Marx'ın 'nesnelleşme' ismini verdiği süreçtir. Üretim gitgide "bir kayıp ve nesneye kölelik' biçimini alır; işçi [insan - yn] 'nesnenin bir kölesi haline gelir...'" (Giddens, 2009, ss. 41-42). Bunun açıklaması şudur; öncelikle özel mülkiyet vasıtası ile belli bir sınıfa kaptırdığı *kendi emeğinin ürünü*nden kopan insan, kendi ürettiği ama elinden alınan bu zenginliği (yani sermayeyi, parayı) kendi kontrolü dışında ve artık kendisi ile ilgisi olmayan bir *soyutluk*, bir *üstün varlık* ve *güç* şeklinde algılamaya başlayacaktır. Giderek kendi dışında algıladığı bu soyutluğun boyunduruğu altına girecek; asıl varlığından ve bilincinden kopacaktır. İnsanın içine düşeceği bu durum *yabancılaşmadır*.

¹⁶ Daha önce belirttiğimiz kaynaklardan; Adam Smith, *Ulusların Zenginliği (Cilt 2)*'de beşinci kitap bulunmamaktadır. Bu nedenle buradaki bilgilere şu kaynaklardan ulaşılmıştır: Esin (1982, ss. 16-24); Savaş (2000, s. 291).

¹⁷ Bu bölümün yazılmasında genel olarak faydalanılan eserler şunlardır: Engels (1971); Marx (2011a, 2011b); Marx ve Engels (2004). Dolayısı ile doğrudan alıntılar dışında ayrıca gönderme yapılmayacaktır.

Gerek Smith'in *yapılan işi basitleştirdiğinden ve monotonlaştırdığından*, gerekse Marx'ın *insanı mekanik bir varlığa dönüştüreceğinden* bahisle *işbölümü* üzerine yaptıkları eleştirilere benzer eleştirileri, yüz elli yılı aşkın bir süre sonra, *Klasik Yönetim Okulunun* eksiklerini gidermek ödevi (Scott, 1974, s. 150) ile gelişen *Neo-klasik (davranışsal) Yönetim Okulu* temsilcilerinin de getirecekleri görülecektir (Learned ve Sproat, 1972, ss. 6-16). Neo-klasik okul aslında işbölümünün kendisini eleştirmemekte, yani verimliliğin anahtarı olarak işbölümünü kabul etmekte, ancak işbölümünün çalışanlar nezdinde sebep olacağı *tekdüzelik* ile son ürüne verilen önemsiz katkıdan doğacak *adsızlık duygusu* üzerinden ve *insan ilişkileri perspektifi* ile eleştiriler getirmektedir (Scott, 1974, ss. 150-151).

4.3. Toplumsal Bilincin Çimentosu Olarak İşbölümü:

***Emile Durkheim (1858-1917)*¹⁸**

Emile Durkheim, pek çokları için sosyolojinin kurucu babalarından biri - hatta en önemlisi, topluma ve toplumsala ilişkin çıkarımlarının önemli bir kısmını 1893'te doktora tezi olarak yayınladığı *Toplumsal İşbölümü (De la division du travail social)* isimli eserinde açıklamıştır.

Durkheim'a göre "bu çalışmanın yapılmasına yol açan sorun ..., birey kişiliği ile toplumsal dayanışma arasındaki bağ ve ilişkilerin saptanması konusudur. Nasıl ol[maktadır] da birey bir yandan daha özerk olurken, bir yandan topluma daha çok bağımlı duruma gel[mektedir]? Nasıl aynı zamanda hem daha çok bireyselleş[mekte], hem de daha çok dayanışma içine gir[mektedir]? Çünkü, birbiriyle çelişir görünen bu iki devinin birbirini izlediği çok açıktır. [O'na göre] ... görünüşteki bu çelişkiye yol açan şey, işbölümünün her gün daha büyük ölçütlerdeki gelişmesinin sonucu olarak, toplumsal dayanışmanın biçim değiştirmesidir. İşte işbölümünü incelemeye [sine neden olan da budur]" (Durkheim, 2006, s. 61).

Çalışmasının hemen başında Durkheim, Engels'in 1884'te kaleme aldığı *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* adlı yapıtında *işbölümü* kavramı üzerine yaptığı çözümlemeye adeta cevap verir: *İşbölümünün işlevi uygarlık üretmek değildir, uygarlık işbölümün doğrudan sonucudur* (Durkheim, 2006, ss. 76-81).

Durkheim'a göre toplumsal gerçeğin temeli toplumsal bilinçtedir. Toplumsal bilinç bir toplumun ortalama üyelerinin ortak inanç ve duyguları bütünüdür. Fakat toplumsal bilinç, tek tek bireysel bilinçlerin sonucu yahut toplamı değildir; kendi yasalarına göre evrilen bu olgu bireysel olana aşkındır. Bireyde toplumsala zıt bir şey bulunamaz, çünkü bizzat kendisi toplumsal olanın bir parçasıdır. Bu yapısıyla Durkheim'ın toplumsal bilinç kavramı bir noktadan itibaren bir nevi metafizik varlık halini alacaktır.

Toplumsal İşbölümü isimli eserinde bireylerin toplumu ve toplumsal yapıyı nasıl oluşturdukları üzerine tartışmaya devam eden Durkheim, bunu '*dayanışma*' kavramı ile açıklamaktadır. Durkheim'a göre iki çeşit dayanışma bulunmaktadır. Bunlar; *mekanik ya da benzerliğe dayalı dayanışma* ve *işbölümünden kaynaklanan ya da organik dayanışmadır*. Esasen burada *mekanik dayanışmalı toplum* kavramı ile daha önce bizim *ilkel topluluk* olarak, *organik dayanışmalı toplumla* da daha önce bizim *uygar toplum* olarak adlandırdığımız örgütlenme biçimleri anlatılmaktadır (Şenel, 1995, s. 24).

¹⁸ Bu bölümün yazılmasında genel olarak faydalanılan bu eserler şunlardır: Durkheim (2006); Giddens (2008, 2009). Dolayısı ile doğrudan alıntılar dışında ayrıca gönderme yapılmayacaktır.

Durkheim'ın işbölümünden kaynaklanan dayanışmayı *organik dayanışma* olarak nitelemesinin nedeni bunu bir canlı varlıkta yer alan organlar arasındaki işbölümüne benzetmesidir. Bu yapıda her organ kendi görevini eksiksiz yerine getirir; bir bütün olarak vücut mükemmel bir ahenkle yaşar.

Durkheim'a göre toplumsal olgular yine toplumsal olgular marifetiyle açıklanmalıdır. Bu bağlamda organik dayanışmaya yani toplumsal işbölümüne neden olan olgu *nüfus büyüklüğü* ve *nüfus yoğunluğudur*. Nüfusun sürekli büyüdüğü ve yoğunlaştığı bir toplumda bireylerin karşısında iki seçenek belirir: Ya yaşamak için savaşımlardır ki bu durumda güçsüzlerin yaşama şansı olmayacaktır ya da farklılaşacak; başka meslekler, roller ve statüler edinip benimseyerek, rekabet etmeden, yaşamaya devam edeceklerdir. Durkheim'a göre bu yapıyla toplumsal işbölümü, diğer tüm toplumsal ve kültürel öğeleri (din, ahlak, siyaset, hukuk, eğitim, meslekler vs.) açıklamakta yeterlidir.

Çalışmasının daha ileri bölümlerinde Durkheim, toplumsal işbölümüne yukarıda anlatılmaya çalışılan *anlaşma ve bütünleşme* ortamını yaratılırken, bu değişimin hızına yetişemeyen ekonomik ve ahlaki düzenlemelerin bir *anomiye yani kuralsızlığa* ve dayanışmanın olmadığı bir topluma sebep olacağını belirtir. Organik dayanışmanın karşısında birey kişiliğinin ön plana çıktığı bu durumda toplumsal dayanışmayı sağlayacak olan *ahlak* olacaktır. Durkheim'ın toplumsal bilinç ve işbölümünü metafizik bir varlık haline getirdiği nokta da burasıdır.

Sonraları, yönetim okullarının paradigmatik temelde karşılaştırılmasına ilişkin çalışmalarda *düzenleme sosyolojisi* başlığı altında sınıflandırılan kuramsal çabaların, toplumsal birliği-bütünlüğü ve uyumu açıklamaya çalışan, insan ilişkilerinde düzenleme ihtiyacı ile ilgilenen, toplumu karakterize eden bütünlük ve bu bütünlüğün sürdürülmesi olgularının anlaşılmasının gerekliliği üzerinde odaklanan ve toplumun neden dağılmak yerine bir arada bulunmak ve bu birliği sürdürmek yönünde eğilimli olduğunu anlamaya çalışan *Durkheim sosyolojisi* üzerinde yükseldiği belirtilmelidir (Burrell ve Morgan, 1979, ss. 16-20).

5. Sonuç

Alan açısından sahip olduğu öneme karşın cari *yönetim bilim(ler)i* müfredatlarında tarihsel ve sosyal bağlamından kopartılıp içi boşaltılmak suretiyle sıradanlaştırıldığını ve önemsizleştirildiğini düşündüğümüz işbölümü kavramı üzerine yaptığımız bu tartışma *yönetim-işbölümü ilişkisi* ile insanların *neden yönetilmeye razı oldukları* sorusu üzerine temellendirilmeye çalışılmış; bu suretle, öncelikle kavram tarihsel boyutu ile ele alınmış sonrasında da sosyal bilimlere biçimlendiren öncü düşünürlerin işbölümüne dair ortaya koymuş oldukları kuramsal çabalar irdelenmiştir.

Bu bağlamda, Adam Smith'in *emek verimliliğinin anahtarı*, Karl Marx ve Friedrich Engels'in *yabancılaşmanın müsebbibi*, Emile Durkheim'ın ise *toplumsal bilincin çimentosu* olarak kuramlaştırdıkları işbölümü soyutlamalarının, her birinde farklı ağırlıklarda istifade edilmiş olmakla birlikte yönetim okullarınca kullanıldıkları görülmüştür. Böylece, alanın müstakilen oluşmasında sahip olduğu tarihsel öneme ve sağladığı düşünsel altyapıya rağmen yönetim bilim(ler)inin cari müfredatlarında gözlemlenen kavrama ilişkin yoksunluğun şaşırtıcılığı bir kez daha gözler önüne serilmiştir.

Kaynakça

- Burrell, G. ve Morgan, G. (1979). *Sociological Paradigms and Organisational Analysis*: London: Heinemann.
- Durkheim, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü* (Ö. Ozankaya, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Engels, F. (1971). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (K. Somer, Çev. 2. baskı). Ankara: Sol Yayınları.
- Esin, P. (1982). *İş Bölümü Yabancılaşma ve Sosyal Politika: Kuramsal Bir Yaklaşım*. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Fayol, H. (1939). *Sınai ve Umumi İşletmelerde İdare* (A. Çalıköğlü, Çev.). İstanbul: İnhisarlar Umum Müdürlüğü Yayını.
- Fişek, K. (1979). *Yönetim*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Giddens, A. (2008). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori* (T. Birkan, Çev. 3. baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Giddens, A. (2009). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori* (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gulick, L. ve Urwick, L. (1957). *İdare İlmi Üzerine İncelemeler* (S. Alacaklıoğlu, Çev.). Ankara: TODAİE Yayınları.
- Güler, B. A. (2010). *Türkiye'nin Yönetimi: Yapı* (2. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Learned, E. P. ve Sproat, A. T. (1972). *Örgüt Kuramı ve Politikası* (G. Şaylan, Çev.). Ankara: TODAİE Yayınları.
- Marshall, G. (2009). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınay ve D. Kömürçü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2011a). *1844 El Yazmaları* (K. Somer, Çev.). İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011b). *Kapital: Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili (Birinci Cilt)* (A. Bilgi, Çev.). İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2004). *Alman İdeolojisi [Feuerbach]* (S. Belli, Çev.). İstanbul: Sol Yayınları.
- McNeill, W. H. (2008). *Dünya Tarihi* (A. Şenel, Çev. 14. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Savaş, V. (2000). *İktisatın Tarihi* (4. baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Scott, W. G. (1974). Örgüt Kuramı: Bir Bakış ve Bir Değerlendirme (T. Ergun, Çev.). *Amme İdaresi Dergisi*, 7(2), 146-166.
- Smith, A. (2001). *Ulusların Zenginliği (Cilt 1)* (A. Yunus ve M. Bakırcı, Çev. 3. baskı). İstanbul: Alan Yayınları.
- Smith, A. (2002). *Ulusların Zenginliği (Cilt 2)* (M. T. Akad, Çev.). İstanbul: Alan Yayınları.
- Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygur Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi* (5. baskı). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A. (2009). *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi* (2. baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Taylor, F. W. (2005). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri* (H. B. Akın, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- TDK. (1998). *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük (2. Cilt)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Weber, M. (1924/1947). *The Theory of Social and Economic Organization* (A. M. Henderson ve T. Parsons, Çev.). NY: Oxford University Press.